

ВІДГУК

на дисертацію

БАНАХ ТЕТЯНИ ІВАНІВНИ

на тему:

“ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ПРИМИРЕННЯ (1989–2013)”,

поданої на здобуття ступеня доктора філософії

в галузі знань 03 – Гуманітарні науки

за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Актуальність дослідження. Однією з рис сучасного світу є посилена увага до питання колективної пам'яті. Причому вона може проявлятися як у міждержавних війнах пам'яті, так і дискусіях в межах одного суспільства про історичну політику (чи політику пам'яті). Однією з причин такої ситуації є плинність сучасного світу, зумовлена глобалізацією: розмиваються межі між державами, соціальними групами та культурами, соціальні структури стають все більш плинними та змінними. За таких умов все більша частка людей потребує усвідомлення свого “місця”, тобто приналежності до конкретної групи, а також життєвої траєкторії чи життєвих шансів. З одного боку, це створює умови для розгортання діяльності політиків-популістів – як правих, так і лівих. З іншого, це посилює увагу до історичної пам'яті. Причому ця проблема є спільною для суспільств, які перебувають на різних рівнях економічного та соціального розвитку. Наприклад, “ленінопад” в Україні відбувався майже одночасно з поваленням пам'ятників діячам Конфедерації в США. Причина криється в тому, що історична пам'ять є не просто знанням про минуле, але символічною рамкою, яка окреслює межі групи, а також визначальні для неї цінності. Загалом, ця теза є достатньо тривіальною, оскільки вперше її висловив ще 1925 р. Моріс Альбвакс (Halbwachs): навіть наша індивідуальна пам'ять потребує колективних чи соціальних рамок. А зв'язок між колективною пам'яттю та груповою ідентичністю є ще тіснішим.

В цьому контексті дисертаційне дослідження Тетяни Банах є, без сумніву актуальним. По-перше, воно присвячене темі, яка досі є важливою для українського суспільства: пропрацюванню минулого, яка є складним завданням для постколоніальних суспільств, які – як зауважив три десятиліття тому Едвард Саїд – часто вдаються до національного месіанізму і уникають обговоренню травматичних чи негативних епізодів в історії суспільства. По-друге, дисертаційне дослідження Тетяни Банах присвячене вивченню україно-польських стосунків, які після 24.02.2022 р. є важливими для безпеки України, а також стійкості (*resilience*) у війні з Росією. І хоча “війни пам’яті” між Україною та Польщею зараз майже зникли з порядку денного, втім, вони не зникли повністю. В цьому контексті отримані в дисертації результати про передумови успішного та неуспішного примирення є важливими і актуальними для налагодження стабільних та добросусідських відносин з Польщею. І, звісно ж, дисертаційне дослідження Тетяни Банах стосується сфери досліджень пам’яті (*memory studies*), яка в Україні перебуває в процесі становлення. А тому дисертація Тетяни Банах, на мою думку, є важливою частиною цього процесу.

Методологія дослідження. Дисертантка зазначає, що її дослідження “проведено на межі студій пам’яті, інтелектуальної та політичної історії” (С. 17). Відповідно до цього підібрано і методологію дослідження. Зокрема, в дисертації використано історико-критичний метод, критичний дискурс-аналіз та усну історію. Щоправда, теоретична рамка належить до студій пам’яті – це теорія політики пам’яті Яна Кубіка та Майкла Бернгардта (С. 17). Але завдяки цьому робота становить цілісність: використана методологія відповідає теорії, а методи дослідження адекватні аналізованим джерелам.

Джерельна база. В дисертаційному дослідженні Тетяни Банах використано такі групи джерел: 1) матеріали ЗМІ (польських та українських), 2) інтерв’ю з учасниками та/або дослідниками польсько-українського діалогу, 3) офіційні документи (ухвали парламентів, рішення місцевих рад тощо), 4) публічні заяви політиків, інтелектуалів та представників церков. І це є сильною стороною дисертації, оскільки в такий спосіб отримано дані, які дозволяють

подивитися на примирення з перспектив різних учасників та учасниць цього процесу.

Структура праці. Дисертація складається з чотирьох розділів, вступу та висновків, списку літератури та додатків.

В першому розділі **“Історіографія, джерела та методологія дослідження”** Тетяна Банах здійснює огляд основних історіографічних праць, в яких розглядалося питання українсько-польського примирення після 1989 р., описує основні групи джерел, використані в дисертаційному дослідженні, а також обґрунтовує їхній вибір. Завершується розділ описом методології та теоретичної рамки дослідження.

Другий розділ **“Примирення щодо “Цвинтаря орлят” у Львові (1989–2005)”** послідовно розкриває дискусію та примирення щодо польських військових поховань 1918-19 рр. на Личаківському цвинтарі. Перший підрозділ окреслює контекст всієї дискусії: в ньому йдеться про створення меморіалу в міжвоєнний період, а також його долю в радянський час. В другому підрозділі Тетяна Банах розповідає про відновлення меморіалу в 1990-х та історію невдалих спроб його відкрити в той час. Наступні два підрозділи взаємно доповнюють один одного. В третьому йдеться про дискусію довкола меморіалу та заклики до примирення, а в четвертому – про акції примирення, організовані “знизу”, тобто без втручання державної влади. Відтак, в п'ятому підрозділі розповідається про офіційне відкриття меморіалу за участі президентів України та Польщі в 2005 р.

В третьому розділі **“Спроби примирення щодо масових вбивств 1943 р. на Волині: від початку публічних дискусій до відзначення 60-х роковин трагедії”** авторка розповідає про спроби примирення щодо масових вбивств на Волині 1943 р., які відбувалися між 1989 та 2003 рр. Як і в минулому розділі, Тетяна Банах спершу подає історичний контекст виникнення дискусій в публічному просторі про трагедію на Волині 1943 р. (підрозділ 1). Наступні три підрозділи розкривають суть дискусій в різних середовищах – серед фахових істориків (підрозділ 2), в пресі (підрозділ 3) та на рівні урядів Польщі та України (підрозділ 4). Четвертий підрозділ також розповідає про офіційне вшанування

пам'яті жертв на Волині в 2003 р. Відповідно, п'ятий підрозділ розкриває дискусії та спроби примирення, здійснені публічними інтелектуалами та церквою в цей час.

Четвертий розділ **“Зменшення та чергове зростання напруги у волинській дискусії. Акції примирення в 70-ті роковини масових вбивств у 2013 р.”** логічно продовжує попередній – і присвячений дискусіям та спробам примирення, які відбувалися між 2003 та 2013 рр. Перший підрозділ окреслює контекст цих дискусій – зміну влади в Польщі та Україні. В другому підрозділі йдеться про подальші дискусії істориків про масові вбивства на Волині в 1943 р. В третьому підрозділі описується загострення питання Волинської трагедії. Відтак, четвертий розділ присвячений офіційному вшануванню пам'яті жертв масових вбивств на Волині на 70-річницю трагедії в 2013 р.

Зауваження до дисертації та запитання до дисертантки. Попри ґрунтовна та цілісне дисертаційне дослідження, до нього можна задати декілька питань. Перше з них стосуватиметься джерельної бази та методів дослідження. В роботі недостатньо використані результати соціологічних опитувань та досліджень, проведених як в Україні, так і Польщі. Хоча це джерело не є першочерговим для досліджуваної теми, воно є важливим, оскільки дозволяє зрозуміти контекст, в якому відбувалися діалоги та дискусії про примирення. Крім того, авторка декларує у вступі та першому розділі дисертації використання критичного дискурс-аналізу, але в наступних трьох розділах роботи не презентує результатів відповідно до логіки цього методу аналізу текстів. Також, судячи з покликань, авторка опиралася на критичний дискурс-аналіз у версії Нормана Фейрклафа. Цю інформацію потрібно було подати більш експліцитно в тексті роботи, адже, загалом, в критичному дискурс-аналізі також виділяють підхід Теуна ван Дейка. Попри спільну приналежність до однієї дослідницької методології, ці два підходи (Фейрклафа та ван Дейка) відрізняються в деяких моментах, зокрема щодо уваги до владних відносин та їх відображення у дискурсі.

В цьому контексті роботі бракує невеликого підрозділу з обґрунтуванням вибору понять, якими оперує авторка, а саме, чому в тексті використовується поняття “Цвинтар орлят” та “масові вбивства на Волині”. З першого погляду ці поняття не є методологічно узгодженими: перше запозичене з польського дискурсу, натомість друге не належить ні до українського, ні до польського дискурсів. Адже в першому події на Волині в 1943 р. мають назву “Волинська трагедія”, а в другому – “Волинська різня”. Відтак, потребує більш детального *методологічного* пояснення, чому в одному випадку авторка використала поняття з польського дискурсу – “Цвинтар орлят”, а в другому відмовилася від обох національних дискурсів. З перспективи критичного дискурс-аналізу вибір понять є принципово важливим, оскільки відображає ті чи інші владні відносини та соціальні практики. З таких умов вже саме питання, які поняття є більш поширені в медійній сфері України та Польщі, є важливою складовою процесу примирення. Зокрема, авторка зазначає, що поняття “Цвинтар орлят” використовується не лише в польському дискурсі, але й поширеним в українському, натомість щодо масових вбивств на Волині 1943 р. обидва національні дискурси оперують взаємовиключними поняттями. Власне, це і є важливим аспектом соціального контексту, який сприяє чи не сприяє порозумінню: прийняття погляду Іншого чи вироблення мови, яка буде прийнятною для обох сторін процесу.

В цьому контексті слід відзначити, що дисертаційне дослідження більше зосереджене на українській стороні процесу примирення. Зокрема, у випадку дискусій щодо польських військових поховань 1918-19 рр. на Личаківському цвинтарі дисертантка аналізує поведінку українських акторів з перспективи теорії політики пам’яті Яна Кубіка та Майкла Бернгардта, але майже не робить цього щодо польських акторів. Дещо подібна асиметрія є й у випадку аналізу дискусій щодо масових вбивств на Волині 1943 р. Хоча аналіз польських акторів в цій ситуації був би цілком доречним, оскільки дозволив би розглянути їхню позицію щодо українського суспільства: чи польські актори були мнемонічними воїнами, чи миротворцями – і що визначало їхню позицію, а також як це впливало на реакцію українських учасників процесу.

І це підводить до найбільш дискусійного питання: чи процес примирення може бути остаточно досягнутим? Зокрема, донедавна dokonаним фактом вважалося польсько-німецьке примирення, але протягом 2022-2023 рр. польська влада несподівано підняла питання німецьких відшкодувань Польщі за окупацію III Райхом. З одного боку, йдеться про політичне та економічне питання, але яке піднімає також і питання історії. В контексті цього можна адресувати це питання до дисертаційного дослідження у більш конкретній формі: чому хронологічні рамки обмежуються 2013 р.? По-перше, у випадку “Цвинтаря орлят” протягом 2015-2022 рр. знову розпочалися дискусії, пов’язані з фігурами левів та написами на щитах, які вони тримають. Звісно, інтенсивність цих дискусій є набагато меншою, ніж наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. З іншого боку, є виразні ознаки, що примирення досі не є остаточною навіть в цій справі, а в будь-яку мить може бути зламане однією зі сторін. По-друге, у випадку масових вбивств на Волині процес примирення не завершено, про що й пише сама дисертантка. Просто питання було “відкладене” у зв’язку з російською агресією проти України.

І останнє питання є найбільш складним, оскільки є більше соціологічним, ніж історичним: чи можна розробити певну модель примирення на основі історії польсько-українського примирення? Іншими словами, чи можна виокремити певні узагальнення – щодо типів акторів, їхніх стратегій поведінки а дій, а також факторів, які впливають на них, які б дозволяли в майбутньому краще організувати процес примирення?

Висновок. Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер, не впливають на загальну високу оцінку роботи та не применшують її наукову цінність. Дисертаційне дослідження Тетяни Банах є цілісним та самостійним дослідженням. Коло проаналізованих джерел, а також спосіб їх опрацювання дозволили отримати вагомні наукові результати, що містять й наукову новизну, і засвідчують високий рівень професіоналізму авторки.

Дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України №40 від 21.01.2017 р. “Про затвердження вимог до оформлення дисертацій” зі

змінами та доповненнями, внесеними наказом №759 МОН України від 31.05.2019 р. та вимогам “Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії” (Постанова Кабінету Міністрів України №44 від 12.01.2022 р., зі змінами, внесеними Постановою Уряду №341 від 21.03.2022 р.), а її авторка Тетяна Банах заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки, спеціальності 032 Історія та археологія.

Рецензент:

кандидат соціологічних наук

доцент кафедри соціології

факультету суспільних наук

Українського католицького університету

Данило Судин

ПІДПИС *Судин Д.*
ПОСВІДЧУЮ
ФАХІВЕЦЬ ВІДДІЛУ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ

